

УДК 343.22

О.С. СТЕБЛИНСЬКА, канд. юрид. наук,
доц., Прикарпатський юридичний інститут
Львівського державного університету внутрішніх
справ

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ СТАНУ СП'ЯНІННЯ

Ключові слова: стан сп'яніння, суб'єкт злочину,
осудність, призначення покарання

Однією з найбільш актуальних і небезпечних проблем сучасної України є поширення вживання алкоголю та наркотиків серед значної частини населення. Кримінологічний аспект її полягає насамперед у тому, що в останні роки постійно зростає кількість виявлених злочинів у сфері незаконного наркообігу й вчинених в стані алкогольного та наркотичного сп'яніння. Це значно впливає на формування криміногенної ситуації в країні. З соціальної точки зору вживання алкоголю та наркотиків призводить до збільшення поширеності захворювання на «алкоголізм» та «наркоманію», деградації особистості, відображається на здоров'ї людини та суспільства загалом.

Різні аспекти проблеми відповідальності за злочини, вчинені в стані сп'яніння, досліджувались у працях Б. Бейсенова, Е. Болдирева, В. Бурдіна, А. Габіані, А. Герцензона, А. Музики, А. Сахарова, І. Твердої, В. Флорі та ін. Разом із тим низка важливих і практично значущих аспектів цієї проблеми залишається недостатньо дослідженою, і багато питань все ще залишаються дискусійними. При цьому відзначимо, що далеко не з усіма висновками у роботах зазначених авторів слід погоджуватися.

Учення про кримінальну відповідальність осіб, що вчинили злочини в стані сп'яніння, базується на загальних принципах винності і покарання. Ця проблема досліджується вченими-юристами упродовж тривалого часу. Вона не втратила своєї актуальності й сьогодні. Вчені, що вивчають це питання, досі не

дійшли єдиної думки, оскільки найбільш суперечливим тут є момент про осудність або неосудність особи, що вчинила злочин в стані сп'яніння. Отже, метою даної статті є аналіз поняття «стан сп'яніння», а також характеристика його видів та з'ясування правового значення стану сп'яніння у чинному кримінальному законодавстві. Її новизна полягає в обґрунтуванні не лише вживання у літературі терміну «стан сп'яніння», а не «збудження», але й тези, що стан фізіологічного сп'яніння не виключає стану осудності особи і, відповідно, не звільняє винного від кримінальної відповідальності.

Ступінь сп'яніння при вчиненні злочинів буває різним. Нерідко особи, що вчинили злочини у стані сильного сп'яніння, посиляються на те, що зовсім не пам'ятають, як вчинили злочин і чим були зумовлені їхні дії. Зловживання алкогольними напоями, як і наркотичними чи іншими одурманюючими речовинами, й справді знижує самоконтроль людини, розвиває моральну нестійкість, корисливі й агресивні мотиви, у неї з'являється нерозбірливість у виборі засобів для досягнення різних антисоціальних цілей.

Внаслідок ослаблення самоконтролю, порушення мислення поведінка людини різко відрізняється від звичайної, штовхаючи на несподівані, не зрозумілі з позицій розуму, вчинки. Через це на стадії досудового слідства чи судового розгляду кримінальної справи деякі особи, що вчинили злочини в стані сп'яніння, посиляються на те, що вони не пам'ятають моменту вчинення злочину, не усвідомлювали на момент учинення характеру своїх дій [1, с.117]. У зв'язку з цим виникає питання про осудність або неосудність особи, яка вчинила злочин у стані алкогольного, наркотичного чи психотропного сп'яніння, і про правомірність її притягнення до кримінальної відповідальності.

Ще А.Б. Сахаров говорив, що стан сп'яніння часто межує, а інколи й зливається з неосудністю. Інакше, як він вважав, не було би необхідності вводити в КК СРСР 1960 р. окрему статтю, що встановлює відповідальність осіб, що вчинили злочин в стані

сп'яніння [2, с.218–226]. На наш погляд, приведена позиція є не беззаперечною, оскільки законодавець введенням цієї статті в КК СРСР 1960 р. намагався позитивно вирішити питання в дискусіях про те, осудна чи неосудна особа, яка знаходиться в стані сп'яніння, саме в бік осудності. Це дає право виключити фізіологічне сп'яніння із станів, які зараховуються до психічних розладів, що виключають осудність.

А.А. Габіані зазначав, що в більшості випадків суб'єкт злочину, навіть знаходячись в глибокому сп'янінні, все ж таки зберігає певну здатність керувати своїми вчинками. Лише в окремих випадках особи в глибокому сп'янінні втрачають її і не можуть усвідомлювати свої дії, контролювати поведінку [2, с.218; 3, с.24]. Таким чином, він все ж таки визнав, що в більшості випадків особи, що вчиняють злочини навіть у важкому ступені сп'яніння, є осудними, а отже і підлягають кримінальній відповідальності за вчинене діяння. При цьому він не давав ніяких роз'яснень, в яких саме випадках особи могли визнаватися осудними, а в яких неосудними і на яких наукових критеріях має будуватися розмежування.

Протилежну позицію займала І.М. Тверда. Досліджуючи питання про значення стану сп'яніння для кримінальної відповідальності, вона дійшла висновку, що особи, які вчинили злочини в стані сильного сп'яніння, не можуть бути визнані осудними, оскільки тут присутній і медичний, і юридичний критерій неосудності, тобто, такі особи повинні звільнятися від кримінальної відповідальності. Проте, вона додає, що це було би не виправданим лібералізмом щодо до таких осіб, оскільки це би закріпило в них відчуття безкарності за свої вчинки і сприяло б зростанню злочинів, що вчиняються в стані сп'яніння [4, с.7].

Звичайно, при важкому ступені сп'яніння мають місце серйозні мозкові порушення – різко погіршується просторова і тимчасова орієнтація, з'являються вестибулярні порушення у вигляді запаморочення, нудоти. Зазвичай в такому стані особа засинає глибоким сном. При цьому в медицині важке

сп'яніння не прирівнюється до психічних розладів, тобто відсутній медичний критерій неосудності. Разом із тим, при такому ступені сп'яніння у особи зберігається контроль над свідомістю й можливість керувати своїми діями, тобто відсутній і юридичний критерій неосудності.

Як зазначає Я.М. Калашник, притягнення до кримінальної відповідальності в таких випадках цілком правильно обумовлюється тим, що людина, напиваючись, знає, що в результаті сильного сп'яніння вона може втратити контроль над своїми діями, проте, знаючи це, вона все ж напивається до такого ступеня, коли не розуміє того, що робить. Таким чином, факт вчинення злочину особою зумовлюється тут діянням, яке мало місце ще до того, коли особа втратила здатність усвідомлювати те, що вона робить і керувати своїми вчинками [5, с.123].

А.А. Габіані пропонував звільняти від кримінальної відповідальності осіб, які:

- насильницьким способом або шляхом обману були доведені до стану сильного сп'яніння і в цьому стані вчинили злочин;
- через свою необізнаність або з яких-небудь інших причин у момент вживання алкоголю або наркотичних засобів не передбачали і не мали можливості передбачати настання стану сильного сп'яніння;
- через відсутність волі не могли опиратися бажанню спожити алкоголь або наркотичні засоби [3, с.104–105].

Таку ж позицію підтримували й А.Б. Сахаров, Г.Л. Крігер, Б.С. Бейсенов, І.М. Тверда. Зовсім протилежної позиції дотримувався В.М. Флоря, який вважав, що, засуджуючи пияцтво й алкоголізм як антисуспільні явища, не можна в той же час виправдовувати тих, хто вчиняє злочини в стані сп'яніння і ставити їх в краще становище порівняно з тими, хто вчиняє злочини в тверезому вигляді [6, с.17].

У ст.21 КК України це питання вирішене однозначно: «Особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності». Отже, залежно від речовини,

вживанням якої викликається сп'яніння, його поділяють на: алкогольне, наркотичне та токсичне.

Алкогольне сп'яніння – це стан людини, який виникає внаслідок вживання надмірного вживання алкогольних напоїв (алкогольної інтоксикації), що призводить до фізіологічних, психічних, вегетативних і неврологічних розладів. Розрізняють три ступені алкогольного сп'яніння – легкий, середній чи тяжкий.

Вважається, що при алкогольному сп'янінні зберігається здатність людини усвідомлювати свої дії і свідомо керувати ними, хоча і в дещо обмеженому вигляді. Тому це дозволяє суддям визнавати таких осіб осудними.

Якісно відмінну від алкогольного сп'яніння характеристику має патологічне сп'яніння, що за своєю природою належить до психічного розладу, пов'язаного зі сп'янінням. Як зазначає професор П.Л. Фріс, «патологічне сп'яніння – це не просто ступінь якогось фізіологічного сп'яніння, але тимчасовий психічний розлад, що виключає осудність. Суб'єкт, що вчинив злочин у стані патологічного сп'яніння, втрачає здатність усвідомлювати фактичний характер та суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними. На цій підставі судово-психіатричною експертизою він може бути визнаний неосудним і в цьому випадку не підлягає кримінальній відповідальності» [1, с.118].

Найбільш згубний вплив на організм людини має вживання наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, особа, що знаходиться в стані наркотичного сп'яніння є дуже небезпечною, а її поведінка – непередбачуваною.

Отже, наркотичне сп'яніння – це психічний стан людини, викликаний вживанням наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин. Постійне вживання цих засобів викликає фізичну залежність людського організму від наркотику, в основі якої лежить абстинентний синдром – комплекс розладів, що виникають у споживачів наркотиків після раптового і повного припинення вживання наркотичних засобів і часто є внутрішніми детермінантами вчинення злочинів, насампе-

ред насильницьких. Залежно від виду наркоманії абстиненція проявляється по-різному, але завжди пов'язана з відхиленнями у психічній діяльності людини.

Ще одним видом сп'яніння є токсичне сп'яніння – тобто психічний стан людини, викликаний вживанням психотропних та інших одурманюючих речовин (окрім алкогольних напоїв і наркотичних засобів).

Під іншими одурманюючими речовинами слід розуміти психоактивні лікарські засоби або речовини, які не відносяться ні до алкоголю, ні до групи наркотиків, тобто снодійні препарати, психостимулятори, транквілізатори і т.д., вживаними в медичній практиці, а також ароматичні летючі речовини, вживані в промисловості і побуті – ацетон, бензин, хлороформ і т.д. Ці речовини об'єднані назвою «токсичні», а отже, їх вживання викликає токсичне сп'яніння.

Таким чином, під сп'янінням, про яке йдеться в ст.21 КК, слід розуміти просте (фізіологічне) алкогольне, наркотичне і токсичне сп'яніння.

Як зазначають М.І. Мельник та М.І. Хавронюк, стан сп'яніння, як узагальнене правове поняття – це психічний стан особи в момент вчинення злочину, викликаний вживанням алкогольних напоїв, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, який за загальним правилом не виключає осудності, який характеризується послабленням інтелектуальної і вольової сфери психічної діяльності людини і тому може бути ознакою діяння та особи винного, яка значно підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого і посилює відповідальність цієї особи [7, с.67–68].

Загалом, можна погодитися з таким визначенням, проте, ми не можемо цілком погодитися з ним в частині, яка вказує, що стан сп'яніння характеризується лише однією ознакою, тобто *тільки послабленням* інтелектуальної і вольової сфери психічної діяльності людини.

Як відомо, всі наркотичні і психотропні речовини поділяються на:

– *опіати* (опій, морфін, героїн, кодеїн, ме-

тадон, трамалгін та ін.);

– *стимулятори* (кокаїн, крек, амфетаміни, МДМА («екстазі»), метиламфетамін («ЛПД»), нікотин, кофеїн та ін.);

– *депресанти* (заспокійливі снодійні препарати) (барбітурати, седативні речовини та ін.);

– *наркотики*, які одержують з рослин роду *конопель* (марихуана, гашиш, гашишна олія);

– *галюциногени* (ЛСД (діетиламін лізергінової кислоти), галюциногенні гриби, фенетиламін (DOB), 2С-В, DMT (диметилтриптамін), айяхуаска та ін.);

– *прекурсори та розчинники* (ефедрин, ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, бензин та ін.).

Кожна із зазначених груп наркотичних та психотропних засобів володіє, тільки їй, властивою дією на центральну нервову систему, що може проявлятися в різних властивостях (ефектах) організму людини.

Дія наркотиків може проявлятися по-різному: заспокоювати нервову систему або збуджувати її.

У першому випадку діють *опіати*, які послаблюють біль, заспокоюють нервову систему, викликаючи при цьому неможливість зосередитися, сон [8, с.9]. Як свідчать медичні дослідження, у хворих, які вживали опіати, спостерігається стан приглушеності, що характеризується повною відсутністю, або частковим орієнтуванням в навколишньому оточенні, питання не сприймаються, або сприймаються насилу, відповіді незв'язні, мова нерозбірлива, рухи уповільнені або практично відсутні, хворий прагне прийняти лежаче положення, обличчя амімічне, бліде [9, с.85]. Аналогічною дією володіють *барбітурати*, які пригнічують центральну нервову систему, володіють снотворною, протисудомною і наркотичною дією, обумовлену пригноблюючим впливом на центральну нервову систему.

Зовсім протилежною, тобто збуджуючою дією володіють *стимулятори*. Вони підвищують активність центральної нервової системи і тим самим, підвищують розумову та фізичну працездатність, збільшують витри-

валість, підвищують швидкість реакції, усувають відчуття втоми і сонливості, збільшують здатність до запам'ятовування і швидкість обробки інформації [10, с.298].

Отже, алкоголь, наркотичні засоби і одурманюючі речовини можуть не тільки послаблювати, але й бути стимулятором інтелектуальної і вольової сфери діяльності людини.

Проте, слід зазначити, що поряд із підвищенням вольової сфери психічної діяльності, в стані сп'яніння в людини порушуються контрольні-вольові функції. Все це призводить до зниження самоконтролю та самооцінки дій людини.

З огляду на вищевказані дані медичної науки, визначення стану сп'яніння, запропоноване вищевказаними вченими, на нашу думку, слід доповнити словом «...або *підвищенням* інтелектуальної і вольової сфери психічної діяльності людини».

Окрім науково-практичних коментарів до КК України жодного нормативного визначення поняття «сп'яніння» немає. Тому вважаємо за необхідне доповнити Інструкцію про порядок направлення громадян для огляду на стан сп'яніння в заклади охорони здоров'я та проведення огляду з використанням технічних засобів, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства юстиції України від 24.02.1995 р. № 114/38/15-36-18, терміном «сп'яніння», під яким розуміти «психічний стан особи в момент вчинення правопорушення чи злочину, викликаний вживанням алкогольних напоїв, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, який характеризується послабленням або підвищенням інтелектуальної і вольової сфери психічної діяльності людини і який не виключає осудності», що стане першим нормативним визначенням даного поняття.

В наукових дослідженнях [11–14] поряд з терміном «наркотичне сп'яніння», іноді як його синонім, вживають термін «наркотичне збудження».

Великий тлумачний словник української мови зазначає, що «збудження» – це стан не-

рвового піднесення, неспокою, хвилювання, підвищеної активності, пожвавлення; патологічний стан, при якому спостерігається підсилення і прискорення темпу проявів різних сторін психічної діяльності [15, с.443].

Проте, як слушно зазначає А.А. Музика, ці поняття не рівнозначні, оскільки далеко не всі фази ейфоричного стану, що є результатом прийняття наркотику, відповідають поняттю «наркотичне збудження», та й не завжди вживання наркотику дає ейфоризуючий ефект [16, с.65].

Ми підтримуємо позицію вченого оскільки, стан «ейфорії» виникає при вживанні героїну, кокаїну, амфетамінів, «екстазі», циклодолу, марихуани, гашишу, абсенту та ін., а при вживанні кодеїну, барбітуратів, у великих кількостях алкоголю та ін. ейфорія не спостерігається.

Окрім цього, законодавець у ст.21 КК України вживає термін «сп'яніння» як родові поняття для позначення стану, що виникає внаслідок вживання алкоголю, наркотиків або інших одурманюючих речовин.

Термін «сп'яніння» вживається також і в третьому розділі Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів». Так, ст.12 регулює порядок виявлення осіб, які незаконно вживають такі засоби. Відповідно до цієї норми у разі надходження в ОВС або органи охорони здоров'я повідомлення від організації, установи, підприємства, ЗМІ або громадян про те, що особа незаконно вживає наркотичні засоби або психотропні речовини, або знаходиться в стані наркотичного сп'яніння, названа особа підлягає медичному огляду. Цей огляд проводиться органами охорони здоров'я за ініціативою працівників органів внутрішніх справ у встановленому законом порядку.

Про стан «сп'яніння», а не «збудження» говорить також і Кодекс України про адміністративні правопорушення. В ст.266 КУаП йде мова про те, що водії, судноводії та інші особи, які керують транспортними засобами, річковими і маломірними судами, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони пере-

бувають у стані сп'яніння, підлягають відстороненню від керування цими транспортними засобами.

Встановлення у правопорушника стану сп'яніння здійснюється на підставі його огляду, який проводиться згідно з вимогами Інструкції про порядок направлення громадян для огляду на стан сп'яніння в заклади охорони здоров'я та проведення огляду з використанням технічних засобів.

Таким чином, за загальним правилом стан сп'яніння незалежно від його ступеня не звільняє особу від кримінальної відповідальності. Така позиція закону має принципово важливе значення для профілактики і запобігання злочинам, які вчиняються у стані сп'яніння. Цей висновок ґрунтується на тому, що при звичайному фізіологічному сп'янінні відсутній медичний критерій – психічне захворювання, а тому немає підстави для визнання особи неосудною. При фізіологічному сп'янінні не настають ті істотні зміни в психічному стані особи, які характерні для психічного захворювання. Необхідно враховувати й те, що такі особи добровільно доводять себе до стану сп'яніння, усвідомлюючи негативний вплив на свою поведінку алкогольних напоїв, наркотичних чи інших одурманюючих речовин, але свідомо припускають чи навіть прагнуть настання стану сп'яніння. Вживаючи алкоголь, наркотики чи інші одурманюючі речовини, особа здатна передбачати характер своєї можливої негативної поведінки внаслідок стану сп'яніння та можливі її суспільно небезпечні наслідки і з врахуванням цього може вирішувати, вживати чи не вживати алкоголь, наркотики чи інші одурманюючі засоби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.
2. Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР / А. Б. Сахаров. – М. : Госюриздат, 1961. – 279 с.
3. Габіани А. А. Уголовная ответствен-

ность за преступления, совершенные в состоянии опьянения / А. А. Габиани. – Тбилиси : Менциуреба, 1967. – 160 с.

4. Твердая И. Н. Значение состояния опьянения для уголовной ответственности : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / И. Н. Твердая. – М., 1970. – 24 с.

5. Калашник Я. М. Медицинская и уголовно-правовая оценка состояния алкогольного опьянения / Я. М. Калашник // Советское гос-во и право. – 1963. – № 10.

6. Флоря В. Н. Ответственность за совершение преступления в состоянии опьянения: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : / В. Н. Флоря ; Ин-т гос-ва и пр. АН СРСР. – М., 1974. – 23 с.

7. Мельник М. І. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 3-тє вид. – К. : Атіка, 2005. – 1064 с.

8. Француз А. Наркоманія / за ред. А. Француза. – Івано-Франківськ : «Вік», 1998. – 35 с.

9. Сосин И. Д. Наркология / И. Д. Сосин, Ю. Ф. Чуев. – Харьков : Коллегиум, 2005. – 800 с.

10. Датий А. В. Судебная медицина и психиатрия. Практикум : учеб. пособие / А. В. Датий. – М. : БЕК, 1997. – 397с.

11. Закалюк А. П. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання : наук.-практ. посібник / за заг. ред. А. П. Закалюка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 296 с.

12. Лазаренко В. І. Наркоситуція в Україні та девіантна поведінка молоді: дис. ... кандидата соціолог. наук : спец. 22.00.04 / Лазаренко Вікторія Іванівна ; Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. - Х., 2003. – 230 с.

13. Легецький М. П. Адміністративно-правові заходи протидії правопорушенням, вчиненим неповнолітніми, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів і прекурсорів: дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07 / Легецький Микола Петрович ; НАВСУ. – К., 2004. – 223 с.

14. Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Пономаренко Юлія Григорівна ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., , 2004. – 196 с.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

16. Музыка А. А. Види та кримінально-правове значення сп'яніння / А. А. Музыка // Радянське право. – 1986. – № 5.

Стеблинська О. С. *Поняття, види та правове значення стану сп'яніння* / О. С. Стеблинська // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 859–864 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10coczcc.pdf>

Розглядається історичний аспект питання кримінальної відповідальності за злочини, вчинені в стані сп'яніння, а також характеризуються види сп'яніння. Також зосереджено увагу на питанні співвідношення стану сп'яніння і осудності.

Стеблинская О.С. *Понятие, виды и правовое значение состояния опьянения*

Рассматривается исторический аспект вопроса уголовной ответственности преступлений, которые совершаются в состоянии опьянения, а также характеризуются виды опьянения. Также сконцентрировано внимание на вопросе соответствия состояния опьянения и вменяемости.

Steblynska O.S. *Concept, Kinds and Legal Value of a Drunken State*

The historical aspect of question of criminal responsibility is examined for crimes, perfect in a state of intoxication, and also the types of intoxication are characterized. The attention on the question of correlation of kef and responsibility also concentrated.